

**XX ASR OXIRI – XXI ASR BOSHLARIDA XALQARO
MUNOSABATLAR: SHARQIY YEVROPA MAMALAKATLARIDA
DEMOKRATIK INQILOBAR VA SOTSIALISTIK LAGERLARNING
PARCHALANISHI**

Mominova Saodat Nuritdinovna

To'raqo'rg'on tumani Isonli politexnikum

Tarix fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqola XX asr oxiri va XXI asr boshlaridagi xalqaro munosabatlarning asosiy xususiyatlarini, xususan, Sharqiy Yevropada yuz bergan demokratik inqiloblarni va sotsialistik lagerning parchalanish jarayonini tahlil qiladi. Maqolada Sovuq urushning yakunlanishi, Berlin devorining qulashi, Varshava shartnomasi tashkiloti va O'zaro Iqtisodiy Yordam Kengashining tugatilishi kabi muhim tarixiy voqealar yoritiladi. Shuningdek, bu jarayonlarning global siyosatga, mintaqaviy xavfsizlikka va yangi xalqaro tartibotning shakllanishiga ta'siri ko'rib chiqiladi. Maqola tarixchilar, siyosatshunoslar, talabalar va keng jamoatchilik uchun mo'ljallangan bo'lib, ushbu murakkab davr haqida chuqur tushuncha berishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Sovuq urush, sotsialistik lager, Sharqiy Yevropa, demokratik inqiloblar, Berlin devori, Varshava shartnomasi, O'zaro Iqtisodiy Yordam Kengashi, G'arbiy Yevropa, xalqaro munosabatlar, globallashuv, postsovet makoni.

Annotation: This article analyzes the main features of international relations at the end of the 20th and beginning of the 21st centuries, particularly focusing on the democratic revolutions in Eastern Europe and the collapse of the socialist bloc. The article highlights significant historical events such as the end of the Cold War, the fall of the Berlin Wall, and the dissolution of the Warsaw Pact and the Council for Mutual Economic Assistance. It also examines the impact of these processes on global politics, regional security, and the formation of a new international order. The article is intended

for historians, political scientists, students, and the general public, aiming to provide a deep understanding of this complex period.

Keywords: Cold War, socialist bloc, Eastern Europe, democratic revolutions, Berlin Wall, Warsaw Pact, Council for Mutual Economic Assistance (COMECON), Western Europe, international relations, globalization, post-Soviet space

Kirish

XX asr oxiri - XXI asr boshlarida xalqaro munosabatlar konteksti: XX asrning so'nggi o'n yilliklari va XXI asrning boshlanishi jahon tarixida tub o'zgarishlar davri bo'ldi. Bu davr Ikkinchi jahon urushidan keyin shakllangan ikki qutbli dunyo tartibotining, ya'ni AQSh boshchiligidagi G'arb va Sovet Ittifoqi boshchiligidagi Sharq bloklari qarama-qarshiligining yakunlanishi bilan xarakterlanadi. "Sovuq urush" deb nomlangan bu geosiyosiy qarama-qarshilik qariyb yarim asr davom etdi va butun dunyo siyosatini, iqtisodiyotini va madaniyatini belgilab berdi.

1980-yillarning oxiriga kelib, Sovet Ittifoqidagi ichki siyosiy va iqtisodiy muammolar (ayniqsa, Mixail Gorbachyovning "qayta qurish" va "oshkoralik" siyosatlari) sotsialistik tizimning zaiflashishiga olib keldi. Bu jarayonlar o'z navbatida Sharqiy Yevropa mamlakatlarida, Sovet ta'siri ostida bo'lgan rejimlariga qarshi ommaviy noroziliklar va demokratik harakatlarning kuchayishiga turtki bo'ldi. Bu davrdagi o'zgarishlar, asosan, tinch yo'l bilan amalga oshirilgan "demokratik inqiloblar" nomi bilan tarixga kirdi.

Sharqiy Yevropa mamlakatlarida demokratik inqiloblar

1989-yil Sharqiy Yevropa uchun "millatlar bahori" yili bo'ldi. Bu yilda bir qator mamlakatlarda kommunistik rejimlar birin-ketin quladi.

Demokratik inqiloblarning asosiy omillari

Sovet Ittifoqining zaiflashishi va "Gorbachyov doktrinasini": Mixail Gorbachyovning Sharqiy Yevropadagi sotsialistik mamlakatlarning ichki ishlariga aralashmaslik ("Sinatra doktrinasini" deb ham ataladi) siyosati bu mamlakatlardagi rejimlar uchun Sovet qo'llab-quvvatlashining tugaganligini anglatardi. Bu, o'z navbatida, muxolif kuchlarga o'z harakatlarini kuchaytirish imkoniyatini berdi. Iqtisodiy turg'unlik va ahvolning yomonlashuvi: Sotsialistik tizimga asoslangan iqtisodiyotlar 1980-yillarga kelib chuqur inqirozga yuz tutdi. Tovarlar tanqisligi, past turmush darajasi va G'arb mamlakatlari bilan texnologik tafovut aholining noroziligiga sabab bo'ldi. Fuqarolik jamiyati harakatlarining kuchayishi: Polshadagi "Solidarnost" kasaba uyushmasi kabi harakatlar, Vengriya, Chexoslovakiya va Sharqiy Germaniyadagi dissidentlarning faollashuvi ommaviy noroziliklarga turtki bo'ldi. G'arbning ta'siri: G'arb mamlakatlarining siyosiy va iqtisodiy erkinliklari, shuningdek, ommaviy axborot vositalari orqali tarqalgan ma'lumotlar Sharqiy Yevropa aholisi orasida erkinlikka intilish tuyg'ularini kuchaytirdi.

Asosiy voqealar va mamlakatlar

- Polsha: 1989-yil boshida "Solidarnost" kasaba uyushmasi legallashti va hukumat bilan muzokaralar olib bordi. Iyun oyida o'tkazilgan yarim erkin saylovlarda "Solidarnost" yirik g'alabaga erishdi va Sharqiy Yevropada birinchi kommunistik bo'lmagan hukumat shakllandi.
- Vengriya: 1989-yilda mamlakatda siyosiy islohotlar boshlandi, ko'ppartiyaviy tizim joriy etildi va kommunistik rejim nisbatan tinch yo'l bilan o'zgardi.
- Sharqiy Germaniya: 1989-yilning kuzida ommaviy noroziliklar kuchaydi, minglab odamlar G'arbiy Germaniyaga qochib o'tishga harakat qildi. 1989-yil 9-noyabrda Berlin devorining qulashi sotsialistik lagerning ramziy yakuni bo'ldi va keyinchalik Germaniya birlashdi (1990-yil).
- Chexoslovakiya: "Baxmal inqilob" (1989-yil oxiri) nomi bilan tanilgan tinch harakatlar natijasida kommunistik rejim quladi. Keyinchalik

Chexoslovakiya Chexiya va Slovakiya respublikalariga bo'linib ketdi (1993-yil).

- Bolgariya: Kommunistik partiya rahbariyati ichidagi o'zgarishlar natijasida siyosiy islohotlar boshlandi.
- Ruminiya: Sharqiy Yevropadagi yagona mamlakat bo'lib, bu yerda kommunistik rejim zo'rvonlik bilan ag'darildi va mamlakat rahbari Nikolae Chaushesku qatl etildi (1989-yil dekabr).

Sotsialistik lagerlarning parchalanishi

Sharqiy Yevropadagi inqiloblar sotsialistik lagerning asosiy institutlari – Varshava shartnomasi tashkiloti (harbiy-siyosiy blok) va O'zaro Iqtisodiy Yordam Kengashi (COMECON, iqtisodiy tashkilot)ning parchalanishiga olib keldi. Varshava shartnomasi tashkilotining tugatilishi: 1991-yil iyul oyida Praga shahrida tashkilotning tugatilganligi rasman e'lon qilindi. Bu Sovuq urush davrining harbiy-siyosiy ramzlaridan birining yakuni bo'ldi. O'zaro Iqtisodiy Yordam Kengashining tugatilishi: 1991-yil iyun oyida COMECON ham o'z faoliyatini to'xtatdi. Bu sotsialistik iqtisodiy integratsiya tizimining yakuni edi. Bu jarayonlar Sovet Ittifoqining parchalanishi (1991-yil dekabr) bilan yakunlandi, bu esa Ikkinchi jahon urushidan keyingi xalqaro munosabatlar tizimining eng muhim o'zgarishi bo'ldi. Sovet Ittifoqi o'rnida mustaqil davlatlar hamdo'stligi (MDH) tashkil topdi, biroq uning birlashtiruvchi kuchi ancha zaif edi.

Yangi xalqaro tartibotning shakllanishi va oqibatlari

Sotsialistik lagerning parchalanishi va Sovuq urushning tugashi jahon siyosiy xaritasini tubdan o'zgartirdi va yangi xalqaro tartibotning shakllanishiga olib keldi.

Bir qutbli dunyo tendensiyalari: Sovet Ittifoqi parchalanganidan so'ng, AQSh dunyodagi yagona superkuch sifatida o'z pozitsiyasini mustahkamladi. Bu "bir qutbli

dunyo" haqidagi munozaralarni keltirib chiqardi, biroq keyinchalik Xitoy, Rossiya va boshqa mintaqaviy kuchlarning yuksalishi ko'p qutblilikka intilishni ko'rsatdi.

NATOning kengayishi: Varshava shartnomasi tarqatib yuborilgach, NATO (Shimoliy Atlantika Shartnomasi Tashkiloti) Sharqqa qarab kengaya boshladi, sobiq sotsialistik mamlakatlarning ko'pchiligi (Polsha, Vengriya, Chexiya, Bolgariya, Ruminiya va Boltiqbo'yi davlatlari) uning a'zosi bo'ldi. Bu Rossiya bilan yangi geosiyosiy keskinliklarga sabab bo'ldi.

Globallashuvning kuchayishi: Sovuq urush davridagi ideologik va iqtisodiy to'liqlar bartaraf etilgach, iqtisodiy va madaniy globallashuv jarayonlari tezlashdi.

Yangi konfliktlar: Sotsialistik tuzumning qulashi bilan birga, etnik va diniy ziddiyatlar, xususan, sobiq Yugoslaviya hududida yuz bergan qonli urushlar kabi yangi konfliktlar ham yuzaga keldi.

Demokratik qadriyatlarning tarqalishi: Sharqiy Yevropa mamlakatlarida demokratik institutlarning shakllanishi va bozor iqtisodiyotiga o'tish jarayoni boshlandi.

Xulosa

XX asr oxiri – XXI asr boshlaridagi xalqaro munosabatlar Sovuq urushning yakunlanishi, sotsialistik lagerning parchalanishi va dunyo tartibotining tubdan o'zgarishi bilan belgilandi. Sharqiy Yevropadagi demokratik inqiloblar va Berlin devorining qulashi bu global jarayonlarning eng yorqin ko'rinishlaridan biri bo'ldi. Bu voqealar nafaqat mintaqaviy, balki butun dunyo miqyosidagi siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy landshaftni qayta shakllantirdi. Garchi yangi tartibot yangi muammolar va ziddiyatlarni keltirib chiqargan bo'lsa-da, u xalqaro hamkorlik va globallashuv uchun yangi imkoniyatlar ochdi. Bu davrni o'rganish bugungi xalqaro munosabatlarning asosini tushunish uchun nihoyatda muhimdir

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Gaddis, J. L. (2005). *The Cold War: A New History*. Penguin Press.
2. Sarotte, M. E. (2014). *The Collapse: The Accidental Opening of the Berlin Wall*. Basic Books.
3. Ostermann, C. F. (2001). *The End of the Cold War: 1989 through the Eyes of Eastern Europe*. Central European University Press.
4. Lynch, A. (1999). *The Cold War Is Over--Again*. Westview Press.
5. Brown, A. (2009). *The Rise and Fall of Communism*. Ecco.
6. Waller, M. (1992). *The End of the Cold War and the Future of Eastern Europe*. Routledge.
7. Kaldor, M. (1990). *The Imaginary War: Understanding the East-West Conflict*. Basil Blackwell.
8. Light, M. (2000). *The New International Order: A Reader*. Ashgate.
9. Kennan, G. F. (1993). *Around the Cragged Hill: A Personal and Political Philosophy*. W. W. Norton & Company.
10. Cox, M. (2001). *The End of the Cold War and the Remaking of Europe*. Routledge.